

Edgar Morin
și-a gândit viața și
și-a trăit gândirea,
mereu prezent în
primele loji
ale istoriei.

L'OBS

LECTII
DINTR'-UN
secol
de viață

E D G A R M O R I N

Identitatea singulară și multiplă

Cine sunt? Răspund: o ființă umană. Acesta e substantivul meu. Dar pe lângă el mai am și multe adjective, a căror importanță variază în funcție de circumstanțe; sunt francez cu origini evreiești sefarde, parțial italian și spaniol, profund mediteranean, european din punct de vedere cultural, cetățean al lumii, copil al Pământului-Patrie. Se poate să fi toate acestea deodată? Nu, depinde de circumstanțe și de momentele în care una sau alta dintre aceste identități predomină.

Cum se face că avem mai multe identități? Răspuns: de fapt, e o situație comună. Fiecare dintre noi are identitatea familiei sale, pe aceea a satului sau a orașului său, identitatea provinciei sau a etniei, a țării, în fine, identitatea cea mai vastă, aceea a continentului său. Fiecare dintre noi are o identitate complexă, adică în același timp singulară și multiplă.

Identitatea mea singulară și multiplă

Conștiința propriei identități singulare și multiple mi s-a trezit treptat. Părinților mei, imigranți fiind, le lipsea o identitate națională. Aveau o identitate etnico-religioasă sefardă și o identitate a cetății, Salonic, oază pașnică în Imperiul Otoman din 1492, unde majoritatea populației era alcătuită din evrei. Spre deosebire de greci, sârbi și albanezi, care fuseseră cucerțiți și colonizați de către turci, evreii fuseseră primiți acolo și nu aveau de îndurat nici pretențiile nejustificate ale ienicerilor, nici persecuțiile otomanilor. O parte dintre ei, veniți din Toscana (Livorno) la începutul secolului al XIX-lea, aduseseră ideile laice, capitalismul, apoi socialismul. Așa și Salomon Beressi, bunicul meu matern: era liber-cugetător și le transmisese și copiilor lui o morală fără Dumnezeu. În tinerețe, tata nu avea în cap decât Paris. Burghezia sefardă din Salonic vorbea franceza, pe lângă castiliana veche, numită „ladino“ în interior și „iudeo-spaniolă“ în exterior.

Fiind născut în Franța, nu am primit drept moștenire o naționalitate străină. Părinții mei aveau o identitate a cetății, care iradia din spatele noii lor identități franceze. În familie vorbeau dialectul ladino, niciodată cu mine, dar am crescut cu acea spaniolă în urechi. Ajuns mai târziu în Spania, am fost surprins să constat că înțelegeam parțial limba și că o vorbeam cât de cât. Apoi, am fost foarte bucuros când am avut ocazia să îmi perfecționez vorbirea în castiliană, în Spania și în America Latină. Asta a trezit în mine, care mă

consideram un descendent direct al celor expulzați în 1492 de Isabela Catolica, o identitate spaniolă – pe care, de altfel, pot să mi-o și revendic în mod legal, ceea ce mi s-a propus pe cale oficială în mai multe rânduri.

Am devenit francez în mod firesc, în copilărie, pentru că părinții îmi vorbeau în franceză, iar la școală intelectul meu și-a însușit istoria Franței. Am simțit această istorie ca fiind a mea, cu emoțiile puternice trezite de evocarea lui Vercingetorix, de Bătălia de la Bouvines, de Ioana d'Arc, de asasinarea lui Henric al IV-lea, de Revoluție, de Bătălia de la Valmy, de prima campanie din Italia, de Bătălia de la Austerlitz, de Napoleon glorios, apoi Napoleon în declin pe insula Sfânta Elena, de 1848, 1870, Comuna din Paris, războiul din 1914–1918. Nu eram în niciun fel conștient de zonele de umbră ale acestei istorii, eram impregnat de victoriile și înfrângerile ei, de glorie și doliuri. Și frământam în sinea mea suferințele îndurate, mai ales pe cele din timpul Războiului de O Sută de Ani, când Franța fusese cât pe ce să dispară. De aceea, înrădăcinat în această istorie, mă simțeam francez în mod visceral.

În același timp, descopeream că sunt evreu. Părinții mei, deși laicizați, mă duceau la cina de Paște celebrată acasă la bunica mea în iudeo-spaniolă, în prezența rabinului Perahia. Fusesem circumcis – firește, fără să fi fost conștient de asta –, însă tata nu mă pusese să îmi pregătesc ceremonia de Bar Mițvâ la sinagogă, prilej cu care se învață puțină ebraică și câteva rugăciuni. La insistențele unui cumnat evlavios, a acceptat un compromis; i-a cerut rabinului de la sinagogă din strada

Buffault să îndeplinească ritualul fără pregătire, argumentând că sunt un biet orfan. Așa că a trebuit să repet după rabin cuvintele evreiești și să fac o mică declarație în franceză, în care spuneam că voi fi mereu respectuos față de familia mea.

La liceu, în clasa mea erau catolici, câțiva protestanți, cinci evrei, precum și fii de liber-cugetători, așa că mai ales acolo mă întrebau camarazii care îmi este religia. Așadar, eram evreu, însă această identitate nu avea conținut cultural. Era resimțită mai degrabă drept ceva straniu de către unii și rău de către alții, aceia care moșteniseră antisemitismul de la părinții lor.

Chiar dacă în tinerețe nu am avut de suportat decât foarte puține ofense personale, mai târziu am avut de îndurat antisemitismul extrem de violent al presei de dreapta, apoi pe cel de la Vichy, însă fără ca asta să îmi pună sub semnul întrebării profunda identitate franceză, strâns legată de tradiția umanistă mergând de la Michel de Montaigne la Victor Hugo.

Umanist înainte de toate

De fapt, conștiința evreiască mi se dilua, pornit cum eram în căutarea unei conștiințe politice umaniste care să identifice o cale în criza democrației, antifascismului și antistalinismului. Aveam șaptesprezece ani în noiembrie 1938, când nașiții i-au privat pe evreii germani de drepturile civile și au organizat Noaptea de Cristal. Dar în mijlocul acestor evenimente am rămas pacifist, dornic să păstrez un punct de vedere universal mai degrabă decât să-mi doresc, pe motiv că sunt evreu, războiul împotriva Germaniei.

Atât sub Ocupație, cât și în mișcarea de Rezistență și după război, identitatea evreiască mi se trezea, pentru ca apoi să dispară din nou. În Rezistență îmi luasem pseudonimul de Morin, iar după război am fost tentat să îmi schimb identitatea și în mod legal, așa cum au făcut-o unii, dar mi-am păstrat numele de Nahoum pe cartea de identitate, cerând să-mi fie adăugată mențiunea „zis Morin“. În fine, cum în perioada aceea trăiam tragedia proceselor comuniste, urmăream de la depărtare războiul pentru independență din Israel, bucuros că luptătorii și kibbutzurile dezmint, prin atitudinea lor, mitul evreului negustor și laș.

Un sejur în Israel din 1965 – deci înaintea Războiului de Șase Zile – mi-a dezvăluit ura dintre evrei și arabi. Mi-am abandonat căutarea propriilor rădăcini în această națiune. Apoi, dominația Israelului asupra poporului arab din Palestina m-a implicat din nou în calitatea mea de evreu, însă din postura unuia dintre ultimii intelectuali evrei purtători ai unui mesaj universalist și anticolonialist, așadar ostili colonizării Palestinei arabe. Articolele pe care le-am scris în perioada aceea pentru *Le Monde*, texte în care nu contestam deloc existența Israelului, mi-au atras reacții de parcă aș fi fost trădător, ba chiar antisemit.

Am scris o carte în semn de omagiu adus tatălui meu și antecesorilor lui, *Vidal et les siens*¹, ceea ce face ca orice acuzație de ură, inclusiv ură de sine, să se vădească ridicolă.

1 Éditions du Seuil, Paris, 1989. (*N. a.*)

Nu am contestat niciodată dreptul la existență al statului israelian, având întotdeauna o conștiință a pericolelor istorice pe care le-a îndurat națiunea israeliană și care ar putea-o pânde și pe viitor.

Pe de altă parte, am criticat acțiunea represivă îndreptată de armata sau de poliția israeliană asupra palestinienilor și am recunoscut dreptul acestora din urmă la un stat național, în conformitate cu rezoluțiile ONU și cu expiratele Acorduri de la Oslo. Adevărata mea dorință era aceea a lui Martin Buber, să existe o națiune comună a evreilor și arabilor.

Știu din experiența istorică trăită că un popor care colonizează alt popor tinde să îl disprețuiască pe acesta din urmă. Dar găsim adesea printre colonizatori o minoritate compătimitoare și gata să ajute, ceea ce e valabil și aici.

Consider că îmi onorez în mai mare măsură identitatea evreiască prin opera mea universalistă decât aceia care insultă sau calomniază în numele unei identități închise și exclusiviste.

Deși îmi recunosc ascendența evreiască și afirm că fac parte din poporul blestemat, nu din poporul ales, mă definesc ca post-marran, adică urmaș al lui Montaigne (de origine evreiască)¹ și al lui Spinoza, cel anatemitat de sinagogă.

1 *Marranos* erau numiți evreii din Spania și Portugalia care fuseseră convertiți la creștinism, dar continuau să practice iudaismul în secret. Strămoșii paterni ai lui Montaigne făceau parte din acest grup. (*N. red.*)

Spaniol, italian, european

Identitatea spaniolă îmi vine din castiliana veche vorbită în familia mea, din dragostea pentru teatrul și literatura Secolului de Aur¹, pentru García Lorca și Antonio Machado și mai ales din sejururile petrecute în Spania, în mod special în Andaluzia, unde găseam mereu hrană spirituală matricială. Cu toate acestea, identitatea mea italiană a devenit foarte vie, nu doar pentru că în Toscana m-am simțit ca într-o *matrîe* regăsită, impregnându-mă cu Italia, ci și pentru că familiile mele materne, Beressi și Mosseri, sunt de spiță italiană. Până și neamul Nahoum a fost înrădăcinat o vreme în Toscana, unde a participat la Risorgimento². Mai mult, familia Nahoum a obținut naționalitatea italiană la Salonic, de îndată ce Italia a devenit stat unitar și independent.

Tot așa cum prim-ministrul Felipe González a dorit să îmi restituie identitatea spaniolă, și orașul Livorno mi-a oferit titlul de cetățean de onoare.

European am devenit, din punct de vedere politic, în anul 1973, când am descoperit că acea Europă dominatoare în lume și putere colonială inumană devenise o

1 Perioada Renașterii spaniole din secolul al XVI-lea și a Barocului din secolul al XVII-lea, cu reprezentanți precum Miguel de Cervantes, Lope de Vega sau Pedro Calderón de la Barca. (*N. trad.*)

2 Mișcare ideologică, politică și literară din secolul al XIX-lea care a contribuit la conturarea unei conștiințe naționale a poporului italian, culminând cu instaurarea Regatului Italiei în 1861. (*N. trad.*)

biată vechitură care își pierduse coloniile și nu mai putea supraviețui în lipsa perfuziilor cu petrol din Orientul Mijlociu. Dar speranțele mele europene s-au degradat odată cu subordonarea instituțiilor europene de către forțele tehnico-birocratice, apoi de către cele financiare. În cele din urmă, divergențele dintre fostele democrații populare și națiunile fondatoare, presiunea distrugătoare a autorităților Uniunii Europene asupra guvernării lui Tsipras în Grecia și atitudinea generală față de migrații din Afganistan și Siria au sfârșit prin a mă dezamăgi.

Sper ca ceea ce a rămas să nu se dezintegreze, dar credința în Europa mi-am pierdut-o.

Cultura umanistă pe care mi-am însușit-o încă din adolescență m-a determinat să fiu preocupat de soarta umanității. Când Philippe Dechartre, unul dintre liderii Rezistenței, mișcare la care aderasem, m-a întrebat ce anume m-a motivat să intru în lupta clandestină, i-am răspuns că am făcut-o nu numai pentru a elibera Franța, ci și ca să particip la lupta pentru emancipare a întregii umanități – ceea ce pe atunci confundam cu comunismul.

Această confuzie odată risipită, am aderat, prin 1952 sau 1953, la organizația Citoyens du Monde, de la care am și păstrat carnetul de membru. Apoi am devenit conștient de faptul că eram contemporani cu dezvoltările erei planetare începute în 1492, ca să împrumut termenul de la Heidegger. Mi-am dedicat contribuțiile din revista *Arguments* problemelor referitoare la ceea ce se numea pe

atunci lumea a treia. În 1993 am scris și am publicat *Terre-Patrie*¹, apoi am devenit adeptul unei mondializări alternative, luând totodată la cunoștință că mondializarea tehnologică crează o comunitate de destin împărțită de toți oamenii. Așadar, pe calea indirectă reprezentată de Pământul-Patrie și de comunitatea de destin, am revenit la identitatea mea primă și substantivă, aceea de ființă umană.

Suprapunerea identităților

La Paris, în perioada Rezistenței, pe carnetul de identitate eram Gaston Poncet – pentru portăreasă și pentru controalele polițienești –, printre camarazii mei din Rezistență eram Morin și când îi scriam tatei sau când mă duceam să îmi văd rudele eram Nahoum.

Odată, s-a petrecut o ciocnire între două dintre identitățile mele.

Într-o zi, am urmat o frumoasă prostituată într-un hotel din Pigalle frecventat de ofițeri germani. Când mi-a apucat sexul, mi-am amintit cu groază că sunt circumcis. Prostituata a depus cele mai admirabile eforturi pentru a întări un membru complet eșuat. Descurajată de insuccesul ei, a plecat într-o cameră vecină, ca să facă sex în grup cu niște militari. Eu m-am îmbrăcat la loc și am părăsit discret hotelul; Nahoum țâșnise dintr-odată, alungându-l pe Morin.

1 Împreună cu Anne-Brigitte Kern, la Éditions du Seuil, Paris. (N. a.)

După Eliberare, am redevenit Nahoum în toate împrejurările oficiale, pe carnetul de identitate și în pașaport. Nu ascund acest nume, articolele despre persoana mea îl menționează și unele chiar mă reduc generațional la originile mele din Salonic. Dar, în cele din urmă, sunt mulțumit să mă definesc din punct de vedere identitar deopotrivă drept fiu al tatălui meu și fiu al operelor mele. Aș fi vrut să îmi păstrez numele oficial de Beressi – partea maternă a familiei mele, de care sunt atât de atașat –, dar ideea mi-a venit prea târziu.

În cele din urmă, îmi trăiesc poli-identitatea nu ca pe o anomalie, ci ca pe o bogăție. Aceste identități își urmează una altele în manieră diversă, în funcție de condițiile interioare și exterioare ale Eului meu, în acel Edgar care le integrează pe toate.

Identitatea familială

Părinții mei aveau câte șase sau șapte frați ori surori. Toată viața au fost uniți într-o comunitate de întraajutorare. Cuplurile generației mele nu aveau decât unul sau doi copii. Odată cu sfârșitul familiei numeroase, legăturile s-au destins. Copil unic fiind, îmi întâlneam câteodată unchii, mătușile și verii; cu unii dintre ei stabileam anumite legături afective, însă rare.

Moartea mamei, Luna, când aveam zece ani mi-a adâncit singurătatea. Din ea nu a mai rămas decât o mare prezență mitică, dar nici urmă de prezență fizică. Protecția

exagerată pe care tata o exercita asupra fiului său unic a fost trăită de mine ca o servitute de care mă eliberam de îndată ce aveam ocazia. Cel mai concret trăiam în afara familiei, la școală, la cinema, în cărți, pe străzi. Acolo mi-am făcut educația și mi-am învățat adevărurile.

Mai târziu, căsătorit și tată a două fiice, nu am încercat să le educ, gândindu-mă că nimic nu e mai valoros decât autoeducația de care avusesem parte eu însumi. Apoi, separarea mea de Violette când ele aveau unsprezece, respectiv doisprezece ani, viața mea amoroasă, obsesiile mele intelectuale și politice mi-au suspendat în mai multe rânduri relațiile cu ele, fără însă a le pune capăt. Nu am fost un fiu bun, nici un tată bun, în schimb am fost un soț iubit și iubitor.

Cu timpul, nu numai că m-am împăcat treptat cu tata, ci l-am și integrat în mine. Iar la decesul său îmi era atât de rușine că nu îl apreciasem așa cum ar fi trebuit și cum ar fi meritat, încât am consacrat o carte persoanei și vieții lui. Și cu toate că moartea lui, survenită în 1984, este din ce în ce mai îndepărtată cronologic, prezența lui în mine se conturează tot mai pregnant. Semănam la chip cu mama, dar acum semăn cu el. Când dau peste unele dintre fotografiile mele recente cu Sabah, am pentru o clipă impresia, ca străfulgerarea unei amintiri, că el apare în ele, și nu eu. Tata trăiește în mine la vârsta de nouăzeci și nouă de ani¹.

1 Manuscrisul original a fost redactat înainte ca Edgar Morin să împlinească o sută de ani, pe 8 iulie 2021. (*N. trad.*)

EDGAR MORIN are amintiri în culori de la multe dintre evenimentele pe care noi le cunoaștem doar din imagini de arhivă. S-a născut într-o lume decimată de gripa spaniolă și a trăit conștient și implicat invadarea Franței de trupele naziste în 1940, Holocaustul, lăsarea Cortinei de Fier, zorii Uniunii Europene, mișcarea contraculturală din mai 1968, începuturile conștientizării crizei climatice și ale globalizării, Războiul Rece, conflictele din Orientul Mijlociu, dizolvarea blocului comunist, tranzițiile, migrațiile, 11/09, terorismul, pandemia de Covid-19, comentându-le pe toate la cald în calitate de sociolog și intelectual public.

Cartea sa este confesiunea unui om care, după ce a trecut prin aproape toate crizele secolului al XX-lea, și-a pierdut încrederea în proiectul european. Dar care, la vârsta de 101 ani, deschide ochii în fiecare dimineață cu credința că frumusețea încă poate salva lumea. Veritabil copil al istoriei recente, Edgar Morin ne povestește despre iubiri, război, filozofie și greșeli, despre lecturi, prietenii, idei și obsesii, despre neprevăzut și incertitudine, dar mai ales despre calitățile unei existențe desfășurate permanent sub semnul îndoielii. Testamentul său intelectual și afectiv ne dezvăluie esențialul din istoria trăită, în speranța că astăzi, într-un moment-cheie, vom acționa astfel încât ea să nu se repete.

CURTEA VECH E

curteaveche.ro

ISBN 978-606-44-1323-9

9 786064 413239